

Harventamisen pulmia¹

MATTI VILPPULA

I. Mauno Koski päättää komponenttianalyysiä koskevan artikkelinsa »Olio-tarkoitteisten substantiivien semantiikka» (1978: 127) seuraavasti: »Komponenttianalyysin ei ole pakko jäädä pelkäksi tieteelliseksi pasianssiksi. Sanakirjoja olisi varmasti helpompi käyttää, jos niiden kirjoittajat olisivat ottaneet huomioon, mikä on semeemi ja mikä komponentin osuus sen rakenteessa.»

Koski voi hyvin olla oikeassa. Sanakirjantoihtaja joutuu sanakirjamäärittelmiä laatiessaan ja sanakirja-artikkelin dispositioita miettiessään jatkuvasti törmäämään semanttisiin ongelmiin. Semantiikka liittyy olennaisesti hänen työhönsä, ja sen takia kaikkalainen semantiikan tuntemus on hänelle hyödyksi. Nykysuomen sanakirja ehti ilmestyä, ennen kuin Jerrold J. Katz ja Jerry A. Fodor ensimmäisinä hahmottelivat teorian generatiivisen transformaatiokieliopin semanttista komponenttia varten (1963: 170—210). NS:n toimittajat eivät siis ole voineet tuntea komponenttianalyysiä. Ilman semantiikkaa NS silti tuskin on voinut syntyä. Ajattelen sanakirjan toimittajista vain Jorma Vuoriniemeä, jonka harvinaisen laajasta semantiikan tuntemuksesta molemmat Ollin kieltä koskevat tutkimukset antavat selvän osoituksen.

Leksikografit eivät ole mikään yhtenäisesti ajatteleva tai toimiva joukko. Suhautumisessa semantiikan tuntemuksen tarpeellisuuteen on varmasti eroja. Etenkin se leksikografipolvi, joka ei omana opiskeluaikanaan ole perehtynyt moderniin semantiikkaan, saattaa vierastaa sen oppeja. Niitä pidetään liian teoreettisina ja käytännön sanakirjatyöhön vaikeasti sovellettavina. Torjunnan syynä on usein tietämättömyys ja »happamia sanoi kettu pihlajanmarjoja» -asenne: sen arvo, mikä

poikkeaa liiaksi totutusta ja vaatii uudenlaista ajattelutapaa, halutaan kieltää.

Komponenttianalyysi enempiä kuin mikään muukaan semantiikan suuntaus ei anna valmiita vastauksia merkityksenmäärittelyn ongelmiin. Piirreanalyysin avulla voidaan lähinnä kuvata merkitysrakenteen yleisiä suhteita, mutta useiden morfeemien ominaismerkityksiä se ei pysty tavoittamaan (Karlsson 1976: 76). Jonkinlaista rajoittuneisuutta osoittaa sekin, että piirteiden yleensä oletetaan olevan kaksijakoisia eli binaarisia. Onko kaikkien semeemien rakenne kuvattavissa oppositioiden avulla? (Ks. esim. Palmer 1981: 111.) Onko merkitys aina rakennesiensa summa? Jälkimmäiseen näkökohtaan viittaa esim. Geoffrey Leech (1983: 122) ja huomauttaa, että vedenkin ominaisuudet ovat toiset kuin sen rakennesiensa, vedyn ja hapen, ominaisuudet.

Komponenttianalyysin soveltamisessa leksikografiaan on myös käytännön vaikeuksia. Piirrekieltä voi tuskin sellaiseen käyttää suurelle yleisölle tarkoitetuissa sanakirjoissa. Monikohan ymmärtäisi, jos esim. *aina*-adverbin selitteenä olisi [—RELATIONAALINEN, —SPESIFIOITU, —DEFINIITTI, +JATKUVA] (Sulkala 1981: 77) tai jos *joutua*-verbi kuvattaisiin piirteistönä [+DEFINIITTI, +PUNKTUAALINEN, +MENSUUNTAANEN, —ALOITTEELLINEN] (vt. Haarmann — Haarmann 1975: 67).

Teorian ja käytännön välillä ei kuitenkaan välttämättä tarvitse olla ylittämättömyyttä kuilua. Sanakirjantoihtajan on vain etsittävä keinot sen ylittämiseksi ja mietittävä, mitä sen yli kannattaa kuljettaa. Komponenttianalyysin anti leksikografille on siinä, että se auttaa näkemään merkityksen struktuurina, joka koostuu erilaisista, eriarvoisista ja toisiinsa määrätavalla kytkeytyvistä rakennesiensa. Sanakirjamäärittelmä on tuon struktuurin lyhyt kuvaus; ei kaikkien mahdollisten piirteiden luettelo vaan olennaisten, struktuurin hahmon kannalta tärkeiden yksikköjen ja niiden suhteiden luonneh-

¹ Artikkelin perustuu kielitieteen päivillä Joensuussa 16. maaliskuuta 1985 pidettyyn esitelmään.

dinta.

Jos sanakirjatyö halutaan rinnastaa tutkimukseen tai — vaatimattomammin — jos sen katsotaan olevan esitutkimusta, sen tulee täyttää samat ehdot, jotka varsinaisella tutkimuksellakin on: Sen on oltava objektiivista ja tieteellisesti tarkkaa. Lisäksi sen tulee nojata johonkin tunnettuun teoriaan. Teoria ei kuitenkaan saa käydä kahleeksi tai kiviriipaksi. Parhaimmillaan se tarjoaa lujan pohjan, jolta ponnistaa. Ellei teoriaa ole ja merkitysten määrittely perustuu pelkkiin tuntemuksiin, »minusta tuntuu että näin pitää olla» -ajatteluun, ollaan hyllyvällä suolla, jossa hetteeseen vajoamisen vaara on lähellä.

2. Seuraavassa yritän soveltaa edellä sanottua käytäntöön. Sovelluskohteena on mahdollisimman lyhyt ja yksinkertainen sanakirja-artikkeli, NS:n *harventaa*. Tarkastelen artikkelia lähtökohtanani se Katzin ja Fodorin teorian perusajatus, että semeemi koostuu komponenteista: yhdestä tai useammasta semanttisesta merkitsimestä (semantic marker) ja mahdollisesti lisäksi yhdestä merkityksen erottimesta (distinguisher). Edelliset yhdistävät saman lekseemin eri semeemejä tai samaan kenttään kuuluvien lekseemien semeemejä toisiinsa. Jälkimmäinen erottaa semeemin muista semeemeistä (mts. 185—193). Viime kädessä juuri merkityksen erottimella on semeemin struktuurissa ratkaiseva osa (vrt. Nida 1975: 84).

Katz ja Fodor tähdentävät myös kontekstin huomioon ottamista. Etenkin silloin kun kyseessä on verbi tai adjektiivi, semeemin kuvauksessa mainitaan myös ne semanttiset merkitsimet, joiden on välttämättä sisällyttävä verbin tai adjektiivin pakollisten argumenttien merkityksiin. Esim. englannin *hits* 'lyö, iskee' -verbin subjektina voi olla vain ihmisolentoa (human) tai korkeampaa eläintä (higher animal) tarkoittava sana ja objektina samoin kuin instrumentaalina fyysistä kappaletta (physical object) tarkoittava sana (mts. 202).

Kielenulkoisen kontekstin Katz ja Fodor haluavat jättää syrjään; sitä ei heidän

mielestään voi systemaattisesti tutkia (mts. 176—181). Tässä suhteessa otan vapauden poiketa Katzin ja Fodorin teoriasta. Mielestäni *harventamisen* semantiikka ei voi selvittää tyydyttävästi, ellei jossain määrin pidä silmällä myös kielenulkoista todellisuutta.

Ennen kuin ryhdytään *harventamisen* tarkasteluun, siteeraan sekä NS:n artikkelin *harventaa* että sitä läheisesti muistuttavat *harventua* ja *harveta*-artikkelit.

harven|taa⁸ v. 1. tehdä harv(emm)aksi, muuttaa jnk kokoonpanoa niin, että osien etäisyydet suurenevat. a. paikallisesti. | H. riviä. H. välejä. Talvi h:taa oraat. — Vars. *maat.* ja *metsät.* väljentää poistamalla taajassa kasvavia yksilöitä t. oksia. | Juurikasvien, taimien h:taminen. H. latvus. H:nettu metsä. Hakata metsää h:taen. — *Kirj.* Sanat h:netaan. H:netussa laddoksessa on kirjakkeiden välissä tätekappale, suluke. — *Fys.* ohentaa;) (tiivistää. | H:nettu kaasuu. b. ajallisesti: saattaa harvemmin t. hitaammin tapahtuvaksi. | H. käyntejään, ruokinta-aikoja. H. tahtia, soutua. 2. supistaa lukumäärän puolesta, vähentää, huventaa; liittyy kuv. merk.-ryhmään 1.a. | H. vihollisen rivejä. Sotien ja tautien h:tama väestö.

harventu|a^{1*} *pass.v.* (< harventaa) = harveta. (1.) Tukka h:u. Oraat ovat h:neet. Metsän luontainen h:minen. Vuoristoseutujen kuiva ja h:nut ilma. — Lääkettä käyttämällä saadaan kohtaukset h:maan. (2.) Yhä pienemmäksi h:u joukkoomme. Rivit ovat h:neet entisestään.

harve|ta³⁴ v. harventua. 1. tulla harv(emm)aksi, muuttua kokoonpanoltaan niin, että osien etäisyydet suurenevat. a. paikallisesti. | Hiukset, hampaat h:nevat. Metsämme ovat vähitellen h:nneet. Asutus h:nemistaan h:nee. Sumu, pilvikerros h:nee. H:neva i.ma. Jää aiheuttaa oraiden h:nemista. b. ajallisesti. | Puheensorina h:nee. Sairaahan hengitys alkoi h:. H:neva tahti. Ammunta h:ni. 2. lukumäärän puolesta supistua, vähentyä, huveta. | Rivit h:nevat. H:nnut joukko. Käynnit ovat yhä h:nneet. Kauppa ei menestynyt, ostajat h:nivat.

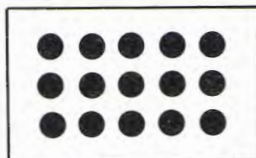
3. Verbijohdoksena *harventaa* on kausatiivi. Sillä on kaksi argumenttia, joiden roolit ovat AIHEUTTAJA ja KOHDE (Kytömäki 1978: 142). Sen suhde inkoatiivisiin *harventua* ja *harveta* -johdoksiin on se, että se sisältää nämä johdokset: *harventaa*

'aiheuttaa, että jk harvenee' (vrt. Kytömäki 1978: 129). Vielä syvemmälle mentäessä päästään kaavaan [AIHEUTTA X [ALKAA [HARVA Y]]] 'x aiheuttaa, että alkaa se, että y on harva' (vrt. Koski 1983: 62).

NS:n mukaan *harventaa*-verbin peruseritys on 'tehdä harv(emm)aksi, muuttaa jnk kokoonpanoa niin, että osien etäisyydet suurenevät'. Tämä määritelmä kaipa joitakin täsmennyksiä. Mitä tahansa ei voi harventaa. Tuolia ei yleensä harveneta, ei myöskään pöytää, autoa tai kesämökkiä. Harvennettavana tai harvenijana voi olla vain sellainen kokonaisuus, joka muodostuu samanlaisista tai samantapaisista osista (kuvio 1), siis kollektiivi. Kun sanotaan, että hiukset harvenevat, ei tarkoiteta, että jokainen eri hius muuttuu rakenteeltaan harvemmaksi, vaan sitä, että hiusten joukko, hiuksisto, harvenee.

Myös harvenemistavalla on omat rajoituksensa. Jos kuvion 1 esittämästä kokonaisuudesta poistetaan oikeanpuoleisessa pystyrivissä olevat osat, suoritusta ei sanota harventamiseksi. Harventamiselle on ominaista, että osia poistetaan tasaisesti sieltä täältä. Lisäksi harventaminen on usein harkittua, suunnitelmallista. Harventaja punnitsee mielessään, mitkä osat poistaa, mitkä jättää.

Harventaa-artikkelin 1.a-ryhmässä on esimerkki, joka ei täytä viimeksi mainittua ehtoa, nimittäin »Talvi harventaa oraat». Se eroaa muista ryhmän esimerkeistä siinä, että harventajana on muu kuin elollinen olento. Harventaminen ei tästä syystä voi olla suunnitelmallista. Se ei myöskään voi olla tarkoituksellisesti aiheutettua kuten muissa esimerkeissä.

KUVIO 1. Harvennettavana kokonaisuus, joka koostuu samanlaisista tai -tapaisista osista.

(Merkityspiirteestä TARKOITUKSELLISESTI AIHEUTETTU on käytetty myös nimitystä ALOITTEELLINEN; esim. Hakulinen — Karlsson 1979: 237—239).

Kaikki harventaminen ei ole osien määrän vähentämistä. Kun konekirjoittaja harventaa sanan, hän ei tee sitä niin, että jättää sanasta joka toisen kirjaimen pois, vaan hän lyö yhden tyhjän lyönnin ennen jokaista seuraavaa kirjainta. Riviin järjestäytyneet ihmiset voivat harventaa riviä saman periaatteen mukaisesti: suurentamalla etäisyyttä vierustoveriin.

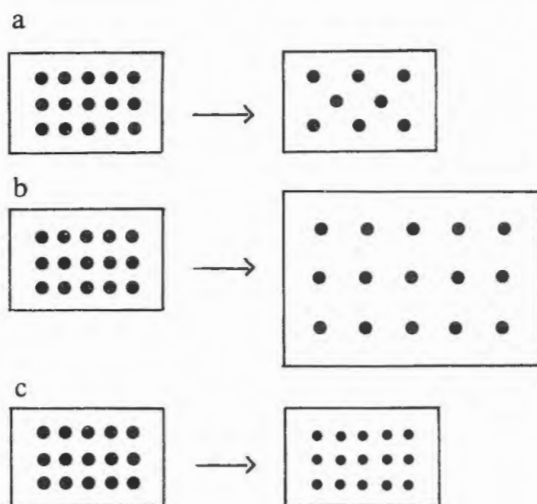
Kuviossa 2 on esitetty kaaviona molemmat harventamisen tavat. Kaaviossa a harventaminen tapahtuu niin, että osia poistetaan tasaisesti sieltä täältä. Kokonaisuuden ala säilyy entisenä. Kaaviossa b osia siirretään etäämmäs toisistaan. Samalla kokonaisuuden ala kasvaa.

1.a-ryhmän esimerkeistä ne, joissa on puhe kasvuston harventamisesta, noudattavat kaaviota a. Esimerkeissä »Harventaa riviä» ja »Harventaa välejä» on käsitteäkseni kyse rivissä seisovista ihmisistä. Nämä esimerkit kuuluvat siis kaavioon b. Samaan kaavioon kuuluvat myös »Sanat harvennetaan» ja »Harvennetussa ladoksessa on kirjakkeiden välissä tätekappale, suluke». »Harvennettu kaasua» -esimerkki taas on kaavion a mukainen. Kaasua harvennetaan käytännössä niin, että umpitilassa olevan kaasun määrää vähennetään. Tila siis säilyy samansuuruisena, mutta kaasun määrä vähenee ja kaasumolekyylien välinen etäisyys kasvaa.

Ryhmän 1.b esimerkeissä harventaminen liittyy aikaan. Tulkitseen nämä esimerkit kaavioon a kuuluviksi. Onhan esimerkiksi lauseessa »Harventaa käyntiään» kyse siitä, että käyntien määrä samansuuruisista jaksoa kohden pienenee. Juuri kokonaisuuden alan muuttumattomuutta on pidettävä perusteena, kun ratkaistaan, kuuluvatko aikaan liittyvät esimerkit kaavioon a vai b. Ihminen ei voi pidentää elämänsä; se on vakio. Käyntiensä määrään hän sen sijaan voi vaikuttaa.

NS ei jaa harventaa-esimerkistöä ryh-

Havaintoja

Kuvio 2. Harvennetaessa poistettu osia tasaisesti sieltä täältä (a); siirretty osia etäämmäs toisistaan (b); harventuessa osat pienentyneet ja niiden välit suurentuneet (c).

miin kaavioiden a ja b mukaan. Harventamisen lopputuloksen kannalta tällä jaolla ei olekaan merkitystä; tuloshan on kummassakin kaaviossa sama: osien välinen etäisyys kasvaa. a- tai b-kaavioon kuulumisen ei merkitse kuulumista eri semeemiin, mutta se merkitsee kuulumista saman semeemin eri variantteihin. Se, miten esimerkit a- ja b-kaavion kesken jakaantuvat, näyttää ainakin osaksi riippuvan harvennettavan luonteesta ja ominaispiirteistä kielenulkoisessa maailmassa. b-kaavioon kuuluvien harvennettavien on ensinnäkin oltava liikuteltavia; esim. metsä puineen ei voi tulla kyseeseen. Toinen yhteinen piirre on se, että harvennettavat ovat jossakin muodostelmassa, tavallisesti rivissä.

b-kaavion mukainen prosessi on *harva*-adjektiivin verbijohdoksista nimenomaan *harventaa*-johdokselle ominainen. Lause »Harventaa riviä» voi tarkoittaa esim. taimirivin harventamista (a) tai rivimuodostelmassa olevien sotilaiden sivulle päin siirtymistä (b). Sen sijaan lause »Rivi harvenee» ei oikein luontevasti taivu muuta kuin kaavion a mukaiseen tulkintaan.

Vastaavasti inkoatiivisilla *harventua* ja

harveta -verbeillä on käyttöä, jota ei *harventaa*-verbillä ole. Murteissa eräiden puisten rakenteiden kuten puuastioiden, ovien, seinien tms. ravistumisesta tai hataroitumisesta voidaan sanoa harvenemiseksi. Käytännössä esim. astian ravistuminen on sitä, että astialaudat kuivuuksaan kivistyvät, jolloin niiden väliin syntyy rako. Kokonaisuuden ala säilyy samana, samoin osien määrä. Ainoa mikä muuttuu, on osien koko, ne pienenevät. Samalla osien välinen etäisyys kasvaa (kaavio c).

4. *Harva*-adjektiivin peruserkitykset ovat 'muutama, jokunen' ja 'sellainen, jonka osat ovat suhteellisen kaukana toisistaan' (NS). Edellinen merkitys siis liittyy lukumäärään, jälkimmäinen välimatkaan. NS jakaa sekä *harventaa*, *harventua* että *harveta* -artikkelit ryhmiin saman periaatteen mukaan. Toisessa ryhmässä on kyse etäisyyden suurenemisesta, toisessa lukumäärän pienenemisestä. Ehkä artikkelien kirjoittajan tarkoituksena ei ole ollut synnyttää lukijassa sitä kuvaa, että jako on semanttinen ja että ryhmät edustavat kahta eri semeemiä. Tällaiseen erheelliseen tulkintaan artikkelit kuitenkin saattavat lukijan johtaa.

Niissä esimerkeissä, jotka noudattavat kaaviota a, osien välisen etäisyyden kasvu tapahtuu lukumäärän vähenemisen kustannuksella. Välimatkaan ja lukumäärään liittyvät merkityskomponentit esiintyvät siis rinnakkain samassa semeemissä, ne eivät ole oppositiossa keskenään eivätkä toimi merkitystä erottavina piirteinä. Komponentit eivät välttämättä kuitenkaan ole tasavahvaisia. Jos ajatellaan esimerkiksi metsän harventamista lopputuloksen kannalta, siitä näkökulmasta, mihin harventamisella pyritään, on välimatkaan liittyvä komponentti hallitsevampi: metsän harventamisen tarkoitus on saada enemmän kasvutilaa elinvoimaisille yksilöille. Jos taas ajatellaan itse harventamissuoritusta, molemmat komponentit ovat yhtä vahvoja: harventamissuoritus on samalla kertaa sekä hakkuuta että väljentämistä.

Aikaan liittyvät esimerkit voidaan niin

ikään tulkita kahdella tavalla. Esimerkin »Harventaa käyntejään» parafrasiksi sopii yhtä hyvin lause »Vähentää käyntiensä määrää» kuin lause »Pidentää käyntiensä välistä aikaa». Esimerkissä »Harventaa soutuaan» on samalla kertaa kyse aironvetojen määrän vähenemisestä samanpituista aikayksikköä kohden kuin aironvetojen välisen ajan pitenemisestä. Välimatkan ja lukumäärän vastakkainasettelu on johtanut *harventaa-* ja *harveta-*artikkelin kirjoittajan käytännön vaikeuksiin. Niinpä *harventaa-*artikkelin 1.b-ryhmässä, siis välimatkaryhmässä, on esimerkki »Harventaa käyntejään», mutta vastaavanlainen esimerkki, »Käynnit ovat yhä harvenneet», onkin *harveta-*artikkelissa pantu 2:seen eli lukumääräryhmään.

Entä sitten *harventaa-*artikkelin 2. ryhmä? Ryhmän selitteenä on 'supistaa lukumäärän puolesta, vähentää, huventaa'. Etäisyydestä tai välimatkasta ei puhuta mitään.

Ryhmässä on kaksi esimerkkiä: »Harventaa vihollisen rivejä» ja »Sotien ja tautien harventama väestö». Jos näistä edellinen tulkitaan sananmukaisesti eli niin, että kuvittelemme vihollisen seisovan rivissä ja että harventaminen on joidenkuiden rivissä seisovien tuhoamista, silloin myös välimatkaan liittyvä komponentti toteutuu. Tietomme todellisuudesta estää meitä tulkitsemaasta lausesta näin. Me tiedämme, että vihollinen ei ole paikallaan rivissä seisova joukko ja että *rivi-*sanaa on lauseessa käytetty kuvallisesti.

Kaikilla *harventaa*, *harventua* ja *harveta* -artikkelien 2. ryhmän esimerkeillä (äskeistä »Käynnit ovat yhä harvenneet» -esimerkkiä lukuun ottamatta) on yksi yhteinen piirre: harvennettavana tai harvenijana on ihmisjoukko. Ei kuitenkaan sellainen rivimuotoon järjestäytynyt joukko kuin *harventaa-*artikkelin kahdessa ensimmäisessä esimerkissä vaan järjestäytymätön, vapaasti liikkuva, heterogeeninen ryhmä. Juuri joukon järjestäytymättömyydestä, paikallaan pysymättömyydestä johtuu, että välimatkaa ei voida ottaa huomioon tällaisesta joukosta puhuttaessa. Asia voidaan ilmaista tieteellisemmin-

kin: niissä esimerkeissä, joissa harvennettavana on järjestäytymätön elollisten olentojen joukko, *harventaa-*semeemin merkityskomponenteista välimatkaan liittyvä komponentti neutraloituu eli edustuu 0:na.

Harventaminen ei ole pelkästään jonkin jo olemassa olevan kokonaisuuden osien vähentämistä tai siirtämistä kauemmas toisistaan. Sellaisessa keksimässäni esimerkissä kuin »Päästyään puoliväliin verkonkutoja alkoi harventaa kudosta» ei ole kyse jo kudotun verkon silmien suurentamisesta vaan siitä, että kutomista jatkettaessa silmien kokoa suurennetaan. Lause »Kylän ulkopuolella asutus harvenee» ei tarkoita, että jo olemassa olevia asumuksia häviää vaan että kylässä olevaan asutukseen verrattuna asutusta kylän ulkopuolella on harvemmassa. Näiden kahden esimerkin ja esimerkin »Harventaa metsää» välillä on se ero, että viimeksi mainitussa se mitä verrataan ja se mihin verrataan on yksi ja sama olio eri aikatasolla: metsä harventamattomana ja sama metsä harvennettuna. Esimerkissä »Verkonkutoja alkoi harventaa kudosta» on puhe kahdesta eri oliosta, verkon alkua ja verkon loppupäästä. Kahden olion tyyppiin kuuluvat myös *harventaa-*artikkelin 1.b-ryhmän esimerkit. »Harventaa käyntejään» ei voi tarkoittaa sitä, että jo käytyjä käyntejä harvennettaisiin. Elettyä aikaa ei voi saada takaisin.

5. Kokoan vielä yhteen tarkasteluni päätulokset. Mielestäni

— NS:n tapa jakaa *harventaa-*aineisto ryhmiin sillä perusteella, onko kyse etäisyyksien suurenemisesta vai lukumäärän pienenemisestä, ei ole onnistunut, koska osa esimerkistöä voidaan lukea kumpaan ryhmään tahansa. Vaikka lukumäärään liittyvä komponentti ja välimatkaan liittyvä komponentti erottavatkin *harva-*lekseemin kahdeksi eri semeemiksi, ne *harventaa*, *harventua* ja *harveta* -lekseimeissä kuuluvat samaan semeemiin. Onnistuneempi tapa olisi ryhmittää aineisto kaavioiden a ja b mu-

- kaan. Tämäkään jako ei tosin ole semanttinen. Se on kuitenkin NS:n jakotapaa parempi siinä suhteessa, että se ei johda sattumanvaraisuuteen.
- NS jättää huomiotta *harventaa*-lekseemin argumenttien rooleihin liittyvät semanttiset rajoitukset, lähinnä sen, että KOHTEEN ON oltava kollektiivi.
 - NS unohtaa mainita, että silloin kun harventaminen tapahtuu osia vähentämällä, osia poistetaan t a s a i s e s t i sieltä täältä. Harventaminen on myös (muissa kuin kuv. käytön tapauksissa) harkittua, suunnitelmallista ja tarkoituksellisesti aiheutettua.

Tulen siihen tulokseen, että *harventaa* on yksisemeeminen lekseemi. Sillä on kuitenkin useita puhunnassa toteutuvia variantteja, joiden sisältö riippuu harvennettavan kohteen luonteesta ja ominaispiirteistä. *Harventaa*-sемеemin ja sen varianttien kuvaus on minun vaihtoehtoni NS:n *harventaa*-artikkelin dispositioksi. Tässä dispositiossa yläselite edustaa kielisysteemin invarianssia, sen alapuolella olevat ryhmät puhunnan varianssia:

harventaa v. tehdä harv(emm)aksi, muuttaa samantapaisista osista muodostuvan kokonaisuuden rakennetta vähentämällä (tasaisesti) osien määrää t. kasvattamalla niiden etäisyyttä.

1. kasvustosta: poistaa taajassa olevia yksilöitä t. oksia; tav. siksi, että jäljelle jäävillä olisi enemmän tilaa kasvaa. | Juurikasvien, taimien h:minen. H. latvus. H:nettu metsä. Hakata metsää h:taen. — *Kuv.* Talvi h:taa oraat.

2. Fys. kaasusta: ohentaa, vähentää massaa tilavuuden pysyessä muuttumattomana. | H:nettu kaasu.

3. rivi- tms. muodostelmasta: väljentää siir(rät)tämällä yksilöt kauemmas toisistaan. | H. riviä. H. välejä. — *Kirj.* Sanat h:netaan. H:netussa ladoksessa on kirjakkaiden välissä täytekappale, suluke.

4. ajallisesti peräkkäin olevista yksiköistä: saattaa harvemmin t. hitaammin tapahtuvaksi. | H. käyntejään, ruokinta-aikoja. H. tahtia, soutua.

5. ihmisjoukosta: vähentää, supistaa lukumääräisesti. Liittyy kuv. merk.-ryhmään I. | H. vihollisen rivejä. Sotien ja tautien h:tama väestö.

NS:n *harventaa*-artikkelin esimerkkien määrään nähden ehdotukseni on ehkä liian yksityiskohtainen. Olenkin testannut ehdotustani laajempaan esimerkistöön, NS:n arkiston koko *harventaa*-aineistoon (n. 70 lause-esimerkkiin) ja varmistanut, että ehdotus toimii siinä.

Jos jokin osa *harventaa*-aineistosta haluttaisiin erottaa aivan omaksi ryhmäkseen, sekundaariksi merkitykseksi (vrt. Koski 1983: 60), se olisi kuvallinen käyttö. Ryhmän otsikkona ei kuitenkaan voisi NS:n tapaan olla 'vähentää, supistaa lukumääräisesti', koska lukumäärään liittyvä komponentti — kuten olen pyrkinyt osoittamaan — ei ole merkitystä erottava piirre ja koska kuvalliseen käyttöön kuuluu myös artikkelin I. ryhmässä oleva »Talvi harventaa oraat» -esimerkki. Siinähan myös välimatkaan liittyvä komponentti on mukana. Kuvallisen käytön esimerkeille yhteinen piirre on se, että harventaminen ei niissä ole harkittua, suunniteltua, kontrolloitua toimintaa. Esimerkeissä »Talvi harventaa oraat» ja »Sotien ja tautien harventama väestö» AIHEUTTAJA ON muu kuin elollinen olento, ja tämä seikka jo sulkee pois harkitun, suunnitellun toiminnan mahdollisuuden. Esimerkissä »Harventaa vihollisen rivejä» AIHEUTTAJA kyllä on ihminen ja AIHEUTTAMINENKIN ON tarkoituksellista toimintaa. Se on kuitenkin suunnittelematonta siinä mielessä, että AIHEUTTAJA ei pyri valitsemaan kohdettaan vaan tuhoaa jokaisen kohdalle sattuvan, ääritapauksessa kaikki.

6. Olisi lopuksi houkuttelevaa lähteä arvailemaan, mistä johtuu, että a-kaaviota noudattavissa esimerkeissä joskus tuntuu dominoivan lukumäärään, joskus taas välimatkaan liittyvä komponentti. Olen tullut esittäneeksi kaksikin syytä. Niissä esimerkeissä, joissa harvennettavana oli järjestäytymätön ihmisjoukko, lukumäärään liittyvä komponentti oli vallitsevana siitä syystä, että välimatkaa ei joukon liikkuvuuden ja paikallaan pysymättömyyden takia voitu ottaa huomioon. Kasvuston harventamista koskeneissa

esimerkeissä taas se, tarkasteltiin harventamista suoritukseksi tai lopputuloksen kannalta, vaikutti komponenttien erilaiseen painottumiseen.

Esitän vielä yhden hypoteesin: dominoiva on se komponentti, jonka tarkoitteen kielenulkoisessa maailmassa me pystymme helpoimmin havaitsemaan. Jos kokonaisuuteen kuuluvien osien määrä on hyvin suuri, meidän on helpompi havaita kokonaisuuden rakenteessa tapahtuva muutos välimatkan pitenemisenä kuin osien määrän vähenemisenä.

NS:n mukaan hiusten harveneminen on niiden välisten etäisyyksien suurenemista. Äskeisen hypoteesin mukaan tällainen tulkinta edellyttäisi mielikuvaa henkilöstä, jolla on vielä suhteellisen paljon hiuksia jäljellä. Ulkopuolisen silmissä ensimmäinen merkki harvenemisesta olisi se, että päälaki alkaa hämöttää hiusten läpi. Vasta tämä havainto johtaisi päätelmään, että hiukset vähenevät.

Kuvitellaanpa vastakkainen tilanne: hiuksia on jäljellä enää viisi ja niistä kaksi putoaa pois. Voisimmeko ajatella tätä harvenemista muuna kuin lukumäärän pienenemisenä?

Entä sitten hampaiden harveneminen? Olen NS:n artikkelinkirjoittajan kanssa samaa mieltä siitä, että hampaiden harveneminen on ennen muuta etäisyyksien suurenemista. Äskeinen hypoteesini ei tunnukaan pitävän paikkaansa. Onhan hampaiden määrä sentään melko pieni, enimmillään 32, usein paljon vähemmän. Eikö näin pieni määrä sentään ole hallittavissa?

Varmasti olisi. Ihmisen fyysinen rakenne vain sattuu asettamaan omat rajansa havainnoillemme. Mehän pystymme normaalioloissa näkemään vain osan hampaista, nimittäin suun etuosassa olevat.

LÄHTEET

- HAARMANN, HARALD — VÄRRI HAARMANN, ANNA-LIISA 1975: Die Bedeutungsstruktur finnischer Verben zur Bezeichnung der Begriffsopposition /gehen : kommen / und / holen : bringen /. — FUF 41 s. 49—68.
- HAKULINEN, AULI — KARLSSON, FRED 1979: Nykysuomen lauseoppia. SKST 350. Jyväskylä.
- KARLSSON, FRED 1976: Strukturalistista semantiikkaa. — Äidinkielen opettajain liiton vuosikirja 23 s. 67—80.
- KATZ, JERROLD J. — FODOR, JERRY A. 1963: The structure of a semantic theory. — Language 39 s. 170—210.
- KOSKI, MAUNO 1978: Oliotarkoitteisten sustantiivien semantiikkaa. — Rakenteita s. 100—128.
— 1983: Semantiikka nykyisessä kielen tutkimuksessa. — Äidinkielen opettajain liiton vuosikirja 30 s. 50—68.
- KYTÖMÄKI, LEENA 1978: Kuratiivikausatiivit. — Rakenteita s. 129—150.
- LEECH, GEOFFREY 1983: Semantics. The study of meaning. Second edition — revised and updated. Bungay, Suffolk.
- NIDA, EUGENE A. 1975: Componential analysis of meaning. An introduction to semantic structures. Mouton, The Hague.
- NS = Nykysuomen sanakirja. Porvoo 1951—1961.
- Nykysuomen sanakirjan aineskokoelmat. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen kielitoimisto.
- PALMER, F. R. 1981: Semantics. Second edition. Cambridge University Press. Cambridge.
- Rakenteita. Juhlakirja Osmo Ikolan 60-vuotispäiväksi 8. 2. 1978. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 6. Turku.
- SULKALA, HELENA 1981: Suomen kielen ajan adverbien semantiikkaa. — Acta Universitatis Ouluensis B (Humaniora) 8. Philologica 3. Oulu.